

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології та соціальної педагогіки
Кафедра спеціальної та інклюзивної освіти

Дипломна робота
магістра

з теми: **«ФОРМУВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОГО БАТЬКІВСТВА
У РОДИНАХ, ЩО ВИХОВУЮТЬ ДІТЕЙ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ
ІНТЕЛЕКТУ»**

Виконала: магістрантка спеціальності
016 Спеціальна освіта

Майорова Аліна Олександрівна

Науковий керівник: **Гончарук Н.М.**,
доктор психологічних наук, доцент

Рецензент: **Вержиковська О. М.**,
кандидат педагогічних наук, доцент

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВІДПОВІДАЛЬНОГО БАТЬКІВСТВА ТА ЗАСОБИ ЇХ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО ВИРІШЕННЯ.....	8
1.1. Концепція відповідального батьківства у практиці виховання дітей.....	8
1.2. Психолого-педагогічні засади відповідального батьківства.....	17
1.3. Психологічні передумови формування відповідального батьківства у родинях, що виховують дітей із порушеннями інтелекту.....	22
Висновки до першого розділу.....	27
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ОЦІНКИ БАТЬКІВСЬКИХ ФУНКЦІЙ.....	29
2.1. Методи та психолого-педагогічні засади вивчення батьківських функцій.....	29
2.2. Аналіз рівня сформованості батьківських функцій у родинях, що виховують дітей із порушеннями інтелекту.....	35
Висновки до другого розділу.....	45
РОЗДІЛ 3. ФОРМУВАННЯ ЯКОСТЕЙ ВІДПОВІДАЛЬНОГО БАТЬКІВСТВА У РОДИНАХ, ЩО ВИХОВУЮТЬ ДІТЕЙ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУ.....	49
3.1. Визначення шляхів формування відповідального батьківства у родинях, що виховують дітей із порушеннями інтелекту.....	49
3.2. Програма формування відповідального батьківства у родинях, що виховують дітей із порушеннями інтелекту.....	55
Висновки до третього розділу.....	58
ВИСНОВКИ.....	61
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	65
ДОДАТКИ.....	73

ВСТУП

Актуальність теми. Упродовж останнього століття відбувається переосмислення ролі сім'ї у житті суспільства: змінюються ціннісні уявлення, моральні ідеали, виховні традиції, культурні норми. Це потребує посилення батьківської відповідальності. Одним із основних завдань інституту відповідального батьківства є формування здатності приймати рішення за розвиток і становлення нових громадян нашого суспільства, їхній освітній і культурний розвиток.

Батьківство передбачає багато обов'язків, які стосуються різних сфер догляду за дітьми та економічного забезпечення (годувати, одягати), виховного впливу (виховувати якості особистості, формувати різнобічні інтереси), соціального розвитку (формування навичок соціалізації в суспільстві). Однак винагорода за відповідальне батьківство неабияка. Батьки можуть спостерігати, як їхні діти розвиваються і набувають впевненості в собі, налагоджують контакти з іншими і розвивають особистісні цінності. Відповідальне батьківство – це безпека та благополуччя своєї дитини, сформована у неї система цінностей, на яку можна покластися у майбутньому. Така стратегія відповідального батьківства дає змогу виростити зрілу та соціально сформовану особистість.

Відомо, що відповідальне батьківство як психолого-педагогічний феномен у літературі було досліджено недостатньо. Водночас, є теоретичні та експериментальні розвідки, які окреслюють окремі питання цієї проблеми. Зокрема, особливості готовності до виконання функцій батьківства досліджували О.В. Бацилева, Г. Беленька, В.М. Астахов, І.В. Пузь, В. Лемещенко, О.Р. Бондаровська, О.Г. Лісовець, О.В. Шахрай, Л.В. Яценко. Соціально-психологічні аспекти батьківської компетентності вивчали Т.Г. Веретенко, І.Д. Зверева, Н.Ю. Шевченко. Основи сімейного виховання як школи відповідального батьківства аналізували І.М. Біла, О.І. Бондарчук, О.М. Ганкевич, Л.В. Гончар, В.П. Думанська, І.Р. Любченко, О.І. Рассказова.

Формування культури батьківства у взаємодії з молодими сім'ями опрацьовували Н.В. Вахняк, І.В. Братусь, В.С. Ліщук. Формування у молодих сімей навичок усвідомленого батьківства засобами соціально-педагогічної підтримки здійснювали Л.М. Буніна, В.П. Кравець, О.Л. Нагула, Н.О. Островська, Г.К. Радчук, О.В. Тіунова. Напрями реалізації регіональних програм підтримки сім'ї аналізували І. Пєша, Ю.Й. Поліщук.

Як бачимо, дослідники вивчали різні аспекти відповідального батьківства. Найбільше експериментальних розвідок стосувалось аналізу механізмів становлення відповідального батьківства у роботі з батьками, котрі виховують дітей з типовим розвитком. Водночас, педагогічне вивчення сімей, які виховують дітей з порушеннями інтелектуального розвитку, досліджувалось у спеціальній літературі недостатньо. Окремі питання педагогічного вивчення сімей, які виховують дітей з психофізичними порушеннями здійснювались у працях О.М. Вержиховської, О.П. Глоби, С.П. Миронової, А.Є. Бистрова, В.І. Бондаря, D.J. Singh, B.J. Sadock, V.A. Sadock, P. Ruiz. Вивчення передового досвіду педагогів і психологів з обраної проблеми дають підстави стверджувати про її актуальність. Тому для наукового дослідження було обрано тему **«Формування відповідального батьківства у родинах, що виховують дітей із порушеннями інтелекту»**.

Мета дослідження: теоретико-методологічний і методичний аналіз проблеми відповідального батьківства у теорії і практиці спеціального виховання.

Об'єкт дослідження: відповідальне батьківство у структурі спеціального виховання.

Предмет дослідження: психолого-педагогічні шляхи, засоби та умови формування відповідального батьківства у родинах, що виховують дітей із порушеннями інтелекту.

Завдання:

1. Вивчення психолого-педагогічної літератури з проблеми, узагальнення теоретичних підходів до проблеми формування відповідального батьківства.

2. Розроблення методики вивчення й аналіз рівня сформованості батьківських функцій у родин, що виховують дітей із порушеннями інтелекту.

5. Визначення шляхів, засобів та умов формування відповідального батьківства у родин, що виховують дітей із порушеннями інтелекту.

При написанні кваліфікаційної роботи магістра нами застосовано наступні **методи дослідження**:

– теоретичні: аналіз, порівняння, узагальнення, систематизація при вивченні вітчизняних і зарубіжних психолого-педагогічних, науково-методичних і філософських літературних джерел для узагальнення різних поглядів на проблему дослідження, розкриття сутності та змісту відповідального батьківства у контексті теорії і практики спеціального виховання;

– емпіричні: бесіда, спостереження, тестування, анкетування, аналіз результатів емпіричного дослідження з метою вивчення рівня сформованості батьківських функцій, визначення умов підвищення змістових і концептуальних засад виховання.

Методологічною і теоретичною базою дослідження є методологічні положення компетентнісного підходу (Н. Борбич, О. Варецька, Р. Говорун, О. Дармограй, М.Докторович, Н. Дроздова, М. Павлюк, О. Юрченко); теорії соціального пізнання та формування соціальних знань (В. Бабаєв, Дж. Брунер, Дж. Гілфорд, О. Пономарьов, Ш. Тейлор); основні положення теорії взаємозв'язку освітніх процесів і розвитку (І. Бех, В. Кобильченко, С. Максименко, М. Матвеева, Н. Менчинська, А. Обухівська, О. Прохоренко, Т. Скрипник). В основу кваліфікаційної роботи також покладено теорію цілісного педагогічного процесу, концепцію співпраці батьків і педагогічних працівників, що передбачає застосування системного, комплексного, особистісно-діяльнісного підходів до процесу виховання дітей із порушеннями інтелекту.

Наукова новизна і теоретична значущість: матеріали кваліфікаційної роботи розширюють теоретичну та емпіричну базу спеціальної психології та корекційної педагогіки, зокрема, під час емпіричного дослідження:

- охарактеризовано поняття відповідального батьківства, визначено та обґрунтовано його основні структурні компоненти (цільовий, структурно-організаційний, емоційний) та показники;
- обґрунтовано та розроблено програму емпіричного дослідження відповідального батьківства;
- визначено та охарактеризовано компоненти виховного впливу щодо батьків, котрі виховують дітей з інтелектуальними порушеннями;
- розроблено програму формування відповідального батьківства стосовно виховання дітей з інтелектуальними порушеннями.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані положення та висновки сприятимуть оптимізації виховних впливів батьків щодо дітей із порушеннями інтелекту. Розроблена методика вивчення компонентів сформованості відповідального батьківства стосовно виховання дітей з інтелектуальними порушеннями може бути використана у практиці роботи спеціальних ЗЗСО та НРЦ для психолого-педагогічної діагностики. Результати наукового дослідження можуть бути використані спеціальними психологами, корекційними педагогами та іншими фахівцями закладів спеціальної освіти для методичного забезпечення психоконсультавання та активного соціально-психологічного навчання батьків. Методичні розробки, подані у кваліфікаційному дослідженні, можуть бути застосовані при викладанні дисциплін «Спеціальна психологія», «Теорія і методика виховання у спеціальній школі» у ЗВО.

Експериментальна база: емпіричне дослідження проводилось з батьками, які отримували соціально-психологічну допомогу у Кам'янець-Подільському міському центрі соціальних служб для сім'ї та молоді. Дослідженням було охоплено 16 пар (32 осіб), які виховували дітей із

порушеннями інтелекту. Для порівняльного аналізу залучали 16 пар (32 осіб), що становили вільну вибірку.

Апробація результатів кваліфікаційної роботи. Окремі положення кваліфікаційного дослідження апробовано та обговорено у вигляді доповідей на II Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю (м. Кам'янець-Подільський, 9 лист. 2022 р.) (сертифікат участі додається) та відображено в 1 (одній) публікації:

Майорова А.О. Формування відповідального батьківства у родинах, які виховують дітей із особливими освітніми потребами. *«Психолого-педагогічний супровід дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах спеціальної та інклюзивної освіти» : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю* (м. Кам'янець-Подільський, 9 лист. 2022 р.) Кам'янець-Подільський : К-ПНУ імені Івана Огієнка, 2022. С.57–60.

Структура кваліфікаційної роботи: робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури, додатків, апробації матеріалів наукового дослідження.

ВИСНОВКИ

Результати вивчення стану розробленості проблеми у спеціальній психолого-педагогічній літературі дають підстави для наступних висновків:

1. *Теоретичний аналіз* наукових досліджень з теми дає змогу здійснити такі узагальнення щодо актуальних проблем відповідального батьківства та засобів їх психолого-педагогічного вирішення:

З позиції нашого дослідження відповідальне батьківство – це соціально-психологічна функція родинного виховання, яка реалізується шляхом поповнення власної системи знань, умінь, навичок для забезпечення найбільш ефективного виховного впливу щодо своїх дітей, застосування позитивно спрямованих почуттів і якостей у спрямуванні до дітей, відповідальній поведінці батьків, зорієнтованій на виховання та розвиток власних дітей у гармонії та батьківській любові. Щодо дослідження відповідального батьківства у науковій літературі застосовано різні підходи відповідно до галузі, які опрацьовують вищезазначену проблему: соціальний, психолого-педагогічний, юридичний, економічний. В основі психолого-педагогічних засад відповідального батьківства, які розглядаються у нашій роботі лежать компоненти та показники відповідального батьківства. Їх основою є ціннісні орієнтації подружньої пари; батьківські цілі й установки; система ставлень; батьківські позиції; батьківські почуття; спільна відповідальність; стилі сімейного виховання. Їх формування забезпечують цільові, структурно-організаційні й емоційні компоненти батьківського виховання. Психологічними передумовами формування відповідального батьківства щодо дітей із порушеннями інтелекту є здатність враховувати їхні психологічні особливості для забезпечення найбільш ефективного та раціонального їхнього розвитку. Критеріями відповідального батьківства у цьому контексті є адаптування принципів і системи виховання до запитів своїх вихованців. Батьки навчаються адаптувати виховні впливи з урахування індивідуальних потреб дітей.

2. *Дані емпіричного вивчення* сформованості батьківських функцій у родин, що виховують дітей із порушеннями інтелекту дозволили зробити такі висновки:

Аналіз *цільового компоненту* відповідального батьківства дав змогу отримати і порівняти показники вивчення батьківського ставлення за функціями «Прийняття-відторгнення», «Співпраця», «Симбіоз», «Авторитарна гіперсоціалізація», «Віра-зневіра (у прогрес щодо розвитку дитини)». Батьки, котрі виховують дітей із типовим розвитком мають високі показники прийняття, співпраці, симбіозу, авторитарної гіперсоціалізації, віри у прогрес щодо розвитку дитини. Вони виявляють емоційну близькість і приймають дитину такою, якою вона є. Батьки, які виховують дітей із порушеннями інтелекту мають недостатні показники прийняття, співпраці, симбіозу, віри у прогрес щодо розвитку власної дитини. Більшість з них приймають свою дитину, але є такі, котрі соромляться й уникають розмов про неї. Натомість у них переважають фактори авторитарної гіперсоціалізації, що вказує на прагнення повністю взяти під контроль дії і поведінку дитини.

Аналіз *структурно-організаційного компоненту* відповідального батьківства уможлиблює зробити висновок про організаційні форми виховання дітей з порушеннями інтелекту і типовим розвитком. У батьків, котрі виховують дітей із порушеннями інтелектуального розвитку, спостерігаються окремі порушення структурно-організаційного компоненту, які проявляються в невмінні встановлювати продуктивний контакт зі своєю дитиною, схильності до дезорганізації власних дій, проявах розгубленості і нездатності систематизувати спільну тактику виховних впливів. Більшість батьків мають середні рівні організованості, що вказує на контроль за діями дитини, ігнорування навичок власної самоорганізованості і зумовлює неефективне засвоєння навичок організації їхніми дітьми.

Аналіз *емоційного компоненту* відповідального батьківства уможлиблює зробити висновок щодо сформованості низки характеристик відповідального батьківства, серед яких показники «напруги», «резистенції»,

«виснаження». Дослідження напруги як чинника відповідального батьківства і результату власних виховних дій дало змогу визначити, що для більшості батьків, котрі виховують дітей із порушеннями інтелектуального розвитку показники цього фактору є доволі високими: переживання психотравмувальних обставин, пов'язаних з особливостями своєї дитини, загнаність у кут, незадоволеність власними діями, тривога і депресія. Дослідження резистенції дає змогу засвідчити такі показники: редукція сімейних обов'язків; неадекватне вибіркове емоційне реагування; економія емоцій; емоційно-моральна дезорієнтація. Дослідження виснаження вказує на те, що його показники також вищі серед батьків, які виховують дітей із ППР: емоційна бідність характерна для 19,2% батьків відповідно, емоційне відчуження – для 56,4% деперсоналізація – для 28,0%; наявність психосоматичних – для 25,6%. Результати цього дослідження вказують на наявність симптомів емоційного вигорання у батьків, котрі виховують дітей із порушеннями інтелектуального розвитку.

3. Виходячи з даних емпіричного експерименту **формування відповідального батьківства** пов'язане з низкою компетентностей. Зокрема, у межах **цільового компоненту виховних впливів** це: прийняття власної дитини та ситуації що пов'язана з її розвитком; встановлення ефективних виховних методів і прийомів співпраці з на рівні, характерному для її розвитку; оптимізації здатності до симбіозу і близькості у стосунках; зниження спрямованості на авторитарну гіперсоціалізацію, підвищення віри у спроможність власної дитини до розвитку і прогресу. У межах **структурно-організаційного компоненту** це: формування навичок самоорганізованості як взірця для наслідування самоефективної поведінки; підвищення здатності забезпечити ефективну організацію виховних впливів. Щодо **емоційних характеристик**, то найбільш ефективними факторами забезпечення відповідального батьківства виступають: підвищення емоційної стійкості та зниження рівня переживання психотравмувальних обставин, пов'язаних з особливостями своєї дитини; підвищення задоволеності власними діями через

чітку систему планування і формування позитивної самооцінки щодо власних виховних впливів; методи зниження особистісної тривоги і депресії; підвищення резистенції як чинника відповідального батьківства; формування позитивно спрямованого емоційного реагування; підвищення емоційно-моральної спрямованості на спілкування; розширення спектру позитивних емоцій під час комунікації з дитиною, чіткий розподіл сімейних обов'язків та звільнення особистого часу для відпочинку і відреагування негативних емоцій.

Забезпечення цих показників відповідального батьківства в умовах психоконсультації та активного соціально-психологічного навчання дає змогу досягнути ефективних результатів у питаннях особистісного розвитку дітей із порушеннями інтелекту та їхньої здатності до соціалізації та самореалізації у сферах, доступних для їхнього опанування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексєєнко Т.Ф. Молода сім'я : умови виховання дитини : наук.-метод. посіб. Київ : б. в., 2004. 75 с.
2. Батьківство в радість: тренінговий курс з формування батьківської компетентності / авт.-упоряд. Г.М. Лактіонова, І.Д. Зверєва. Київ : Фенікс, 2009. 360 с.
3. Бацилева О.В., Астахов В.М., Пузь І.В. Особливості готовності до батьківства студентської молоді. *Соціальна психологія. Психологія соціальної роботи*. 2019. №4. Т.1. С.101–107.
4. Бєленька Г. Пропедевтична підготовка матері до виховання і розвитку дитини. *Імідж сучасного педагога*. 2004. № 5. С.14–17.
5. Бистров А.Є. Порушення поведінки розумово відсталих підлітків і методи їх корекції. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка. 2014. № 4 (38). С. 413–421.
6. Біла І.М. Відповідальне батьківство: соціально-психологічні аспекти. Київ : Гельветика, 2021. 278 с.
7. Бондар В.І. Інтеграція дітей з обмеженими психофізичними можливостями в загальноосвітні заклади : за і проти. *Дефектологія*. 2003. № 3. С. 2–5.
8. Бондарчук О.І. Психологія сім'ї. Київ : МАУП, 2001. 96 с.
9. Бондаровська В. Школа для батьків. Київ : Розрада, 2003. 320 с.
10. Братусь І.В. Соціально-педагогічна робота з юними матерями в громаді. *Проблеми педагогічних технологій*. Луцьк : б. в., 2004. №3–4. С.72–77.
11. Буніна Л.М. Формування у молодих сімей навичок усвідомленого батьківства засобами соціально-педагогічної підтримки в Північній Ірландії : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2005. 213 с.
12. Вахняк Н.В. Формування культури батьківства у взаємодії дошкільно-го закладу з молодими сім'ями : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 – дошкільна педагогіка. Київ, 2021. 290 с.

13. Вержиховська О.М., Рудзевич І.Л. Теорія і методика виховання дітей в спеціальній школі : навч. посіб. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет, 2016. 292 с.
14. Веретенко Т.Г., Зверєва І.Д. & Шевченко Н.Ю. Основи батьківської компетентності: навч. посіб. Київ : Науковий світ, 2006.
15. Гаврилов О.В. Особливі діти в закладі і соціальному середовищі : навч. посіб. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. 308 с.
16. Ганкевич О.М. Поняття батьківства та материнства у сімейно-правовій доктрині. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2014. Вип. 36. С. 89–99.
17. Глоба О.П. Концепція створення в Україні національної системи корекційно-реабілітаційних послуг. *Актуальні питання корекційної освіти. Серія : педагогічні науки / за ред. В.М. Синьова, О.В. Гаврилова : в 2-х т. Т. 2. Кам'янець-Подільський : ПП Медобори-2006, 2015. Вип. 5. С. 64–77.*
18. Гончар Л.В. Формування гуманних взаємин батьків з дітьми молодшого шкільного і підліткового віку : моногр. Київ : Задруга, 2017.
19. Гончар Л.В. Сучасне бачення проблеми відповідального батьківства у творчості В.О. Сухомлинського. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2018. Вип. 172. С. 161–165.
20. Гончарук Н.М. Психологія регулювання комунікації у підлітків із порушеннями інтелектуального розвитку : дис. ... докт. психол. наук : 19.00.08. Київ, 2013. 523 с.
21. Демчук О.О. Детермінанти життєвої компетентності як механізми розвитку особистості. *Вісн. Харків. нац. пед. ун-ту ім. Г.С. Сковороди. Серія : Психологія*. Харків : ХНПУ, 2010. Вип.37. С. 93–94.
22. Думанська В.П. Відповідальне батьківство: теоретичний аспект. *Демографія та соціальна економіка*. 2015. № 3. С. 75–86. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/dse_2015_3_7
23. Колодна Н.А., Бистрова Ю.А. Соціально-педагогічний супровід дітей з особливими освітніми потребами в умовах навчально-реабілітаційного

- центру. *Вісник ЛНУ ім. Тараса Шевченка (педагогічні науки)*. Луганськ, 2010. Ч. I. № 10 (197). С. 80–91.
24. Кошечко Н.В. Конструктивне вирішення конфліктів у сімейних взаємостосунках : тренінг. *Діти – батьки – сім'я*. Київ : Наук. світ, 2004. Вип. 2. С. 33–77.
 25. Кравець В.П. Психофізіологічні та психолого-педагогічні аспекти формування усвідомленого батьківства. Київ : Академія, 2001. 244 с.
 26. Кравченко Т.В., Трубавіна І.М. Допомога батькам у вихованні дітей : метод. реком. для соціальних працівників. Київ : Дежсоцслужба, 2005. 100 с.
 27. Кример Б.О. Демографічні результати запровадження допомоги при народженні дитини. *Демографія і соціальна економіка*. 2013. №1 (19). С.37–46.
 28. Лаврикова О. Активізація пізнавальної діяльності розумово відсталих школярів на уроках природознавства. *Зб. наук. пр. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. Івана Огієнка. Серія соціально-педагогічна*. 2012. Вип. 19 (2). С. 120–128. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkr_sp_2012_19\(2\)__16](http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkr_sp_2012_19(2)__16) (дата звернення: 03.09.2019)
 29. Лемещенко О.Р. Фактори формування готовності старшокласників до відповідального батьківства. *Актуальні проблеми психології*. 2013. Вип. 39. Том 1 : Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія. С. 122–125.
 30. Лещенко О.Г. Соціально-педагогічні умови формування відповідального ставлення до батьківства у молодого подружжя : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Запоріжжя, 2010. 258 с.
 31. Лісовець О.В. Роль молодіжних громадських організацій у підготовці молоді до сімейного життя. *Вісник Чернігівського державного педагогічного університету*. 2009. Вип. 16. С. 95–100.
 32. Ліщук В.С. Школа сімейного виховання: Посіб. для батьків дошкільників та соц. педагогів / за ред. Г.М. Лактіонової та ін. Київ : Кобза, 2002. 107 с.

33. Любченко І.Р., Рассказова О.І. Теоретичні основи розвитку усвідомленого батьківства серед чоловічої молоді засобами соціально-педагогічної діяльності. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. 2016. № 139. Том 2. С. 311–313. URL : http://visnyk.chnpu.edu.ua/?wpfb_dl=2938.
34. Мацко Л. А., Прищак М. Д., Первушина Т. В. Основи психології та педагогіки : лабораторний практикум. Вінниця : ВНТУ, 2011. 139 с.
35. Методичні матеріали з питань формування усвідомленого батьківства / за ред. Г.М. Лактіонової. Київ : Науковий світ. 2006. 91 с.
36. Миронова С.П., Матвєєва М.П. Корекційна робота у системі освіти дітей з вадами розумового розвитку : навч.-метод. посіб. Кам'янець-Подільський : Інформ.-вид. відділ КПДУ, 2005. 164 с.
37. Миронова С.П. Олігофренопедагогіка. Компактний навчальний курс : навч. посіб. Кам'янець-Подільський : Інформ.-вид. відділ КПДУ, 2008. 204 с.
38. Миронова С.П. Педагогічне вивчення сімей, які виховують дітей з психофізичними порушеннями. *Актуальні проблеми спеціальної педагогіки та психології*. Херсон, 2010. С. 129–134.
39. Михайлова Л. М. Основні напрямки соціальнопедагогічної роботи зі студентськими сім'ями. *Соціальна педагогіка : теорія та практика*. 2006. № 3. С. 74–79.
40. Молодь та молодіжна політика в Україні : соціальнодемографічні аспекти / за ред. Е. М. Лібанової. Київ : Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2010. 248 с
41. Нагула О.Л. Батьківська компетентність як чинник психічного розвитку дитини. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2012. Вип.5. С.1–9. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2012_5_44
42. Національна програма «Діти України» URL : <http://zakon.rada.gov.ua>
43. Онипченко О. Відповідальне батьківство та репродуктивне здоров'я підлітків як складові статевого виховання. *Наукові записки Бердянського*

- державного педагогічного університету. Сер. : Педагогічні науки. 2018. Вип.3. С.45–55. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/nzbdpu_2018_3_7*
44. Островська Н.О. Соціально-психологічні чинники формування усвідомленого батьківства молодих сімей у діяльності соціального педагога. *Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка. 2008. №6 (145). С. 233–239.*
 45. Островська Н.О. Соціально-педагогічна діяльність територіальної громади з формування усвідомленого батьківства молоді : моногр. Хмельницький : Університет «Україна», 2017. 183 с.
 46. Пеша І. Напрями реалізації регіональних програм підтримки сім'ї. *Вісник Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту : науково-практичний журнал. 2010. № 3. С. 46–55.*
 47. Поліщук Ю. Й. Соціально-педагогічна діяльність сучасних громадських молодіжних об'єднань в Україні : моногр. Тернопіль : ТНПУ, 2005. 432 с.
 48. Програма курсу «Школа батьківства» / за заг. ред. К.С. Шендеровського. Київ : КМЦСССДМ, 2005. 76 с.
 49. Про охорону дитинства : закон України № 2402-III від 26.04.2001 (із змінами). *Відомості Верховної Ради України, 2022, № 1, ст.2.*
 50. Радчук Г.К., Тіунова О.В. Сімейне виховання (освітній тренінг для батьків) : навч.-метод. посіб. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2007. 121 с.
 51. Соціальна педагогіка : підруч. / за ред. А. Й. Капської. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 488 с.
 52. Соціальний супровід сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах / за ред. Д. Зверевої. Київ. 2008. 293с.
 53. Технології роботи з батьками / за ред. А. В. Ворника. Київ : Главник, 2007. 128 с.
 54. Трубавіна І.М. Зміст та форми просвітницької роботи з батьками : наук.-метод. матеріали. Київ : УДЦССМ, 2000. 88 с.
 55. Тюття Л., Іванова І. Соціальна робота : теорія і практика : навч. посіб. URL : http://pidruchniki.com.ua/15840720/sotsiologiya/sotsialna_robota_-_tyuptya_lt.

56. Формування навичок усвідомленого батьківства та ранній розвиток дитини : метод. матеріали для тренера / за ред. Г.М. Лактіонової. Київ : Наук, світ, 2002. 51 с.
57. Хавула Р.М. Методичні рекомендації психологу щодо підвищення психологічної готовності юнаків до батьківства. «Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи» : тези II-ї Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених (м.Дрогобич, 25 квіт. 2014 р.) Дрогобич : Посвіт, 2014. С. 149–151.
58. Харченко С.Я., Краснова Н.П., Харченко Л.П. Соціально-педагогічні технології : навч.-метод. посіб. Луганськ : Альма-матер, 2005. 447 с.
59. Цюман Т.П. Формування культури життєвого самовизначення старшокласників засобами освітнього тренінгу : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 Київ, 2008. 221 с.
60. Шахрай В. Готовність до відповідального батьківства у поглядах старшокласників. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2020. №24 (2). С. 288–305.
61. Шахрай В. Формування готовності старшокласників до відповідального батьківства: основні поняття дослідження. *Інноватика у вихованні*. 2020. Вип. 11. Т. 2. С. 48–55.
62. Школа соціальних знань для батьків. URL : http://www.ssm.kiev.ua/kmcsssdm /school_zmist.html.
63. Шлюб, сім'я і дітородні орієнтації в Україні : колект. моногр. / Наук. кер. Лібанова Е.М. Київ : АДЕФ-Україна, 2008. 256 с.
64. Яценко Л.В. Сутнісні характеристики готовності до відповідального батьківства. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2013. 17 (2). С. 513–521.
65. Buss A., Strauss N. *Online Communities Handbook: Building Your Business and Brand on the Web*. Berkeley, CA: New Riders; 2009. 271 p.

66. Boyd D.M., Ellison N.B. Social network sites: Definition, history, and scholarship. *Journal of Computer-Mediated Communication*. 2008. Vol. 13. P.210–230.
67. Doherty W.J., Kouneski E.F., Erickson M.F. Responsible Fathering: An Overview and Conceptual Framework. *Journal of Marriage and Family*. 1998. Vol. 60 (2). P. 277–292.
68. European Values Studies. *Family section*. URL : http://www.europeanvaluesstudy.eu/frmShowpage?v_page_id=7461989851426413
69. Feeney J. *Becoming Parents: Exploring the Bonds Between Mothers, Fathers, and Their Infants*. Cambridge University Press. 2001. 248 p.
70. Gornick J.C., Meyers M.K. *Families That Work: Policies for Reconciling Parenthood and Employment*. Russell Sage Foundation, 2003. 404 p.
71. Halman L., Sieben I., Van Zundert M. *Atlas of European Values: Trends and Traditions at the turn of the Century*. Leiden, the Netherlands: Brill. 2011.
72. Hajal N., Paley B. Parental emotion and emotion regulation: A critical target of study for research and intervention to promote child emotion socialization. *Developmental Psychology*. 2020. №56(3). P. 403–417.
73. Kaplan A.M., Haenlein M. Users of the world, unite! The challenges and opportunities of Social Media. *Business Horizons*. 2010. Vol. 53 (1). P. 59–68.
74. Lundberg S., Rose E. Parenthood and the Earnings of Married Men and Women. *Labour Economics*. 2000. Is. 6. P.689–710.
75. Ostrovska N. Conceptions of social and pedagogical technology of the formation of conscious parenthood of youth in activities of the local community. *Scientific youth : education and science. Book of abstracts of the iii international scientific-practical internet-conference* (Lugansk, 18 febr. 2013). Lugansk : LNU, 2013. P. 175–178.
76. Powell M. What is social learning (and how to adopt it). Docebo. URL : <https://www.docebo.com/learning-network/blog/what-is-social-learning-how-to-adopt-it/>.

77. Singh D.J. Responsible Parenting – Bringing up Children. Mendon : JD-Biz Corp Publishing, 2015. 78 p.
78. Types of parental positions in relation to a child with peculiarities of psychophysical development. URL : http://elib.bspu.by/bitstream/doc/31627/1/Glod%20-%2026_presentation_2018.pdf
79. White M. What types of social networks exist? URL : https://socialnetworking.lovetoknow.com/What_Types_of_Social_Networks_Exist.